

ІСТОРІЯ КАРТОГРАФІЇ

УДК 528.94

Осталецька О.І.

Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського

АТЛАС П. ШЕНКА І «THEATRUM BELLICUM, INCIPRIENS A CAROLO II» У ФОНДІ СЕКТОРУ КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ НБУВ ЯК ПАМ'ЯТКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КАРТОГРАФІЇ ПОЧАТКУ XVIII ст.

В статті представлений історичний огляд створення і розвитку видавництва П. Шенка І, викладена коротка історія війни за іспанський спадок на основі атласу «Theatrum Bellicum, incipriens a Carolo II» з фондів сектору картографічних видань НБУВ.

Ключові слова: НБУВ, стародруковані картографічні видання, європейська картографія, війна за іспанський спадок.

Вступ. В 2011 р. виповнюється 350 років з дня народження та 300 років з дня смерті голландського гравера і видавця Петера Шенка І (Schenk Peter, Petrus I, 1661–1711). Видавництво, яке очолював П. Шенк І, а згодом його спадкоємці, вважалося найзначнішим в Амстердамі початку XVIII ст.

Голландія протягом декількох століть утримувала першість у видавництві географічних карт, які славились своєю новизною, точністю та красою.

Петер Шенк І, німець за походженням, був учнем, зятем і компаньйоном амстердамського гравера і видавця Г. Валька (G. Valk, 1652–1726). Їхня майстерня виникла в 1696 році і випускала як збірні атласи, так і окремі карти, зокрема, видавались карти Яна Янсона (Jan Janssonium, 1588 – 1664) та його спадкоємців: Я. Янсона ван Весбергена (J. Joannes van Waesbergen), Мозеса Піта, (Moses Pitt, прибіл. 1654–1696), Стефена Сварта (Stephen Svart).

Значним придбанням для П. Шенка І і Г. Валька були друкарські форми, що вціліли після пожежі типографії родини Блау, де друкувались колосальні за об'ємом та вмістом інформації картографічні видання.

Важливим фактором розквіту голландської картографії було спонсорство та покровительство осіб вищого світу: майже всі знамениті

видавці карт мали титули королівських картографів, отримували субсидії та значні грошові винагороди, користувались різноманітними привілеями. Так, Петер Шенк I отримав від короля польського і курфюрста саксонського Августа II титул придворного гравера *Regis Poloniae et Electoris Saxoniae sculptor*. Його син і спадкоємець Петер Шенк II (Peter Schenk II, 1693–1775) після смерті Н. Вісшера II (N. Visscher II) придбав плити з майстерні Вісшерів, і видавав їхні карти зі своєю видавничою приміткою *nunc apud Petrum Schenk-junior*. Видавництвом надалі керували разом син Герарда Валька, Леонард (Valk Leonard, 1675–1746) і Петер Шенк молодший.

У 1752 р. Петер Шенк II опублікував *Neuer Sächsischer Atlas A. Zurnera (A. Zurner)*, який перевидався багато разів протягом 1752–1812 рр., а також перевидав атлас Н. Вісшера (сина) «*Germania inferior sive XVIII provinciarum tabulae...*». На початку XIX ст. плити з майстерні Шенків перейшли до фірми Buder і Sulpke у Амстердамі.

Метою даної публікації, зокрема, є дослідження та опис атласу П. Шенка I «*Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II*» (1709 р.) [5], що зберігається у фондах сектору картографічних видань НБУВ.

Постановка проблеми. Постійний інтерес з боку читачів НБУВ, дослідників різноманітних напрямів історичної та географічної науки до творів світової картографії потребує всебічного розкриття унікального та різноманітного фонду сектору картографічних видань НБУВ.

Крім того, участь співробітників сектору в розробці наукової теми «Формування електронно-інформаційних ресурсів картографічного фонду НБУВ» зумовлює дослідження картографічних стародруків з найдавніших часів.

Виклад основного матеріалу. У фонді сектору картографічних видань НБУВ серед численних шедеврів європейської картографії зберігається атлас П. Шенка I «*Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II*» [5] виданий в Амстердамі в 1709 р. в картографічному закладі «*Apud Petrum Schenk, sub signo Atlantis Sansonis*» голландською та латинською мовами. В атласі відображаються події війни за іспанську спадщину 1701–1714 рр., що продовжувалась понад 12 років і своїми військовими та економічними відголосками вплинула на весь світовий простір від Росії до Перу.

Для видання атласу використаний філігранний папір (на шмуцтитулі) та папір верже (сорт паперу з видимим на просвіт зображенням щільно і паралельно розташованих смуг від тонкого дроту).

Атлас П. Шенка I має штамп Волинського Губернського Комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини (№ 501) та печатку Всенародної Бібліотеки України ВУАН. Дослідження на картографічних творах сектору різноманітних печаток, штампів, екслібрисів, дарчих написів, присвят, автографів тощо дає змогу визначити джерело надходження документу до бібліотеки, а наявність на творі декількох таких позначок дозволяє

прослідкувати за зміною його власника.

Цікавою особливістю даного твору є відсутність текстового супроводу, характерного для більшості історичних атласів: події розгортаються перед нами в картах-панорамах, планах і гравюрах з життя королівських осіб, військових дій (хронологія подій відображена в атласі поетапно і охоплює період 1700–1708 рр.; в кожному розвороті *in folio* розташовано по 9 зображень). В атласі містяться старовинні плани великих європейських міст: Брюсселя, Люксембурга, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Франкфурта-на-Майні та багатьох інших. Окрема таблиця присвячена різноманітним видам зброї для захисту і нападу, як на суші, так і на морі, та фортифікаційному мистецтву. Таблиця вражає детальністю, майстерністю зображення (Петер Шенк I не тільки гравіював карти, але й створював ескізи для розкішної зброї; його ім'я знаходиться в книзі відомого австрійського знавця зброї В. Бехайма «Енциклопедія озброєння», яка присвячена історії розвитку зброї IV – XVIII ст. та проблемам, пов'язаним з його колекціонуванням).

Отже, перед нами розгортається масштабний європейський конфлікт, який почався в 1701 р. після смерті останнього іспанського короля з династії Габсбургів, Карла II (1665–1700), – війна за іспанську спадщину 1701–1714 рр. між Великою Британією, Австрією, Нідерландами, Португалією і Данією проти Франції, Іспанії і Баварії.

Головними театрами військових дій в Європі стали Нідерланди, Південна Німеччина, Північна Італія і власне Іспанія. На морі основні події відбувались в Середземноморському басейні.

Згідно заповіту бездітного Карла II всі його володіння перейшли до онука французького короля Людовіка XIV (1643–1715), герцога Філіппа Анжуйського (Філіппа V), який був проголошений королем Іспанії 24 листопада 1700 р. В Іспанії та Франції перехід спадщини до династії Бурбонів був зустрінутий з піднесенням як надія на відновлення імперії, яка, за думкою всього світу, була в глибокому занепаді. Але, коронуючись іспанською короною, Філіпп V не зрікся своїх прав на французький престол і не відмовився від іспанських володінь в Італії та Нідерландах. У відповідь Британія і Австрія, згідно прийнятої в попередні десятиліття угоди про недопустимість зосередження Іспанської імперії в руках однієї з династій, почали формувати альянс проти Людовіка XIV. Їх формальною метою було заміщення Філіппа V кандидатом від Габсбургів, молодшим сином австрійського імператора Леопольда (1658–1705), ерцгерцогом Карлом.

Для розореної Іспанії війна, що розпочалась, стала справжнім лихом. Державна скарбниця була порожньою, уряд не мав ні військово-морського флоту, ні національної армії, великих зусиль коштувало зібрати в 1702 р. дві тисячі солдат для експедиції в Італію. В напівзруйнованих фортецях стояли лише незначні гарнізони, що призвело до втрати іспанцями Гібралтару в 1704 році. Солдати, в яких не було ні грошей, ні зброї, ні одягу, розбігались

без будь-яких докорів сумління, тому Франції доводилось застосовувати свої флоти та армії на охорону обширних іспанських володінь. З 1704 року, після вступу на Іберійський півострів перших загонів французьких військ, вся військова машина Іспанії опинилась в руках французів, які допомогли Філіппу V запустити його першу справжню військову кампанію проти армії альянсу. Тільки французький контроль міг забезпечити координацію сухопутної та військово-морської стратегії на театрі військових дій.

Військові дії почались ще навесні 1701 р. в Італії. Командуючим англо-голландських військ був призначений герцог Д. Ч. Мальборо (Marlborough, 1650–1722) – відомий англійський військовий і державний діяч. Австрійські імператорські війська очолив інший великий полководець XVIII ст. Євгеній Савойський (1663–1736). Проти такої могутньої коаліції стояла Франція, опинившись майже в повній ізоляції: сили постійного і могутнього союзника Франції – Швеції були надовго відтягнуті Північною війною 1700–1721 рр. Тому цілком закономірно, що військові дії закінчувались низкою поразок для французів та низкою тріумфів для військ так званого Великого альянсу.

В атласі П. Шенка I «Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II» відображені плани баталій під Гохштедтом 13 серпня 1704 р., біля Рамільї 23 травня 1706 р., під Туріном 7 вересня 1706 р., коло Уденарде 11 липня 1708 р. – головні місця поразок французів.

1705 – 1707 роки були особливо невдалими для французько-іспанських сил на півострові. Чисельна перевага британського військово-морського флоту призвела до катастроф у бухті Віго, потім і до взяття головних міст на Середземноморському узбережжі, передусім Барселони і Валенсії. Поразка французької армії під Туріном 7 вересня 1706 р. остаточно вирішила долю іспанської держави (рис. 1).

1707 рік був переломним в війні: баланс військових сил схилився в бік австрійців. Франція відізнала більшість своїх військ і в березні 1707 р. за Міланською конвенцією визнала відмову від всієї Північної Італії. Австрійські війська, не зустрівши опору в районі незахищеного півдня півострова, окупували Неаполь в липні 1707 р.

Військові операції в Європі визначили майбутні обриси Іспанської імперії. Вона зазнала тривалих територіальних втрат: о. Менорка, завойований в цій війні англійцями, був повернутий Іспанії тільки через століття, в 1802 р., Гібралтар і донині залишається британським.

В серпні 1712 р. військові дії між Великобританією, Австрійськими об'єднаними провінціями, Португалією, Францією та Іспанією були призупинені.

Війна за іспанську спадщину завершилась підписанням Утрехтського миру 1713 р. та Раштатського миру 1714 р., за якими фактично великі держави ділили світ на свої сфери впливу. Філіппу V була залишена Іспанія

Рис. 1. Під час битви в гавані Віго англо-голландський флот потопив іспанський флот, що перевозив срібло загальною сумою близько мільйона фунтів стерлінгів

з її заморськими колоніями, за умови його, а також його спадкоємців, відмови від прав на французький престол. Проте до Австрійської монархії Габсбургів перейшла значна частина іспанської спадщини: Іспанські Нідерланди, Північна Італія з Міланом, Неаполітанське королівство, частина Тоскани, Сардинія. Франція повертала захоплені нею міста на правому березі Рейну і мала зруйнувати свої прирейнські укріплення.

У результаті війни зміцнилося положення Австрії на європейському континенті й Англії – як провідної морської й колоніальної держави (зокрема, взяття Гібралтару зробилось символом перемоги, від якого не міг відмовитись жодний британський уряд). Франція ж була вкрай виснажена війною й протягом усього XVIII ст. не змогла відновити колишні провідні позиції.

Висновок. Сектор картографічних видань НБУВ зберігає в своїх фондах найцінніші зразки європейських картографічних стародруків. Атлас П. Шенка I «Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II», як самотній і яскравий твір голландської картографічної школи початку XVIII ст., з художньою виразністю відображає творчі та наукові пошуки свого часу.

**Рецензенти – науковий співробітник НБУВ Т. І. Шовкопляс,
к.геор.н., науковий співробітник Н.О. Полякова**

Література:

1. Багров Л. История картографии / Пер. с англ. Н.И. Лисовой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 319 с.
2. Борисовская Н. Старинные гравированные карты и планы. – М.: Галактика, 1992. – 272 с.
3. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст.. – К.: ДНВП «Картографія», 2004. – 208 с.
4. Кеймен Г. Испания: дорога к империи: [пер. с англ.]. – М., 2007. – 764, [4] с. – (Историческая библиотека (новая)).
5. НБУВ. Сектор картографічних видань, інв. № 3694, шифр С 285.
6. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т. XIII / Под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. – СПб., 1894. – С. 434 – 436.

Е. И. Осталецкая

**АТЛАС П. ШЕНКА I «THEATRUM BELLICUM, INCIPIENS
A CAROLO II» В ФОНДЕ СЕКТОРА КАРТОГРАФИЧЕСКИХ
ИЗДАНИЙ НБУВ КАК ПАМЯТНИК ЕВРОПЕЙСКОЙ
КАРТОГРАФИИ НАЧАЛА XVIII в.**

В статье представлен исторический обзор создания и развития издательства П. Шенка I, изложена краткая история войны за испанское наследство на основе атласа «Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II» из фондов сектора картографических изданий НБУВ.

Ключевые слова: НБУВ, старопечатные картографические издания, европейская картография, война за испанское наследство.

O. Ostaletska

**P. SCHENK'S I ATLAS «THEATRUM BELLICUM, INCIPIENS A
CAROLO II» IN FUND OF SECTOR OF CARTOGRAPHIC EDITIONS
OF VNLU AS MONUMENT OF EUROPEAN CARTOGRAPHY AT
THE BEGINNING OF XVIII CENTURIES**

In the article the historical review of the update and development of P. Schenk's I publishing house is presented. The short history of the War for Spanish heritage on the basis of atlas «Theatrum Bellicum, incipiens a Carolo II» in fund of sector of cartographic editions of VNLU are revealed.

Keywords: cartographical editions of the Vernadsky National Library of Ukraine, European cartography, War for Spanish heritage.